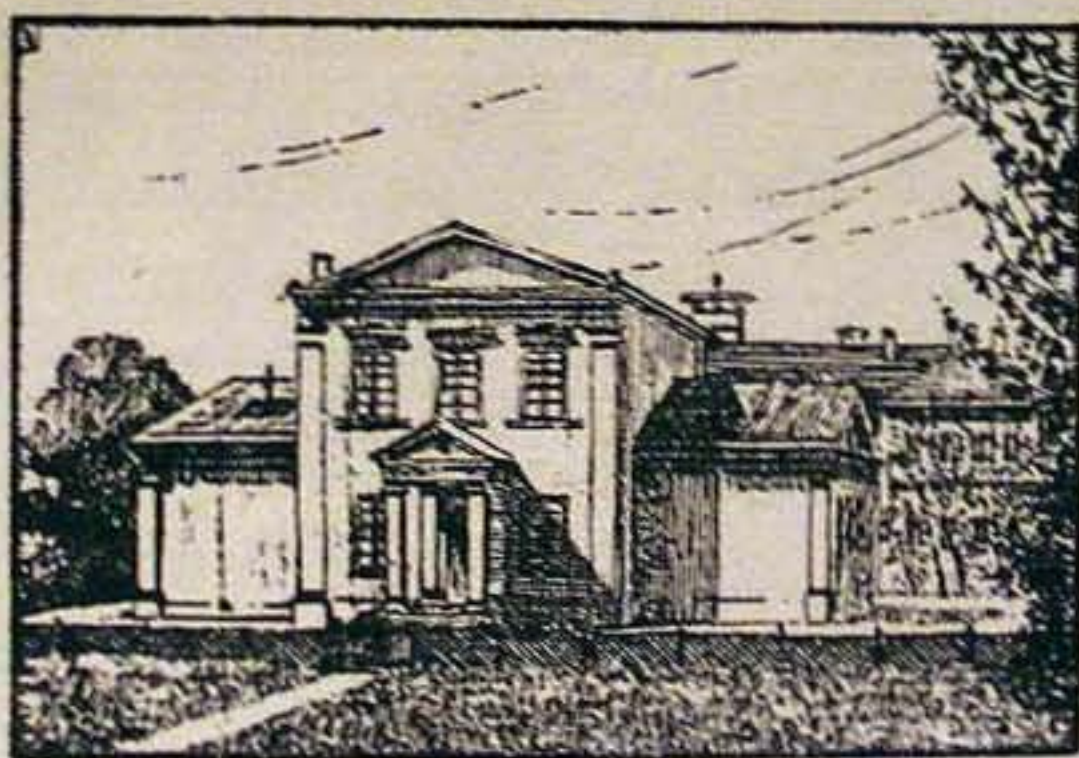

Az Erdélyi Múzeumban

I.

Az újra születő magyar nemzet első nagy küzdelmeiből a kis Erdélynek nem dicstelen rész jutott. A fejedelmi kor hagyományai „Erdély aranykora” — akár valóság volt, akár a valót képzelettel pótló biztatás, a XIX-ik száz. erdélyi embereire kötelezőleg nehezedtek. Nem is kellett a pirongató figyelmeztetés, mert a még meglevő kis erőhöz mértén elég nagy volt a tűz, a hevület, a lelkesedés. A tudomány és felvilágosodás vágya, no meg a régiek emlékének szakszerű gondozásba vétele iránti ösztön erős volt a kis Erdély vezető lelkeiben.

Aranka György már 1791-ben szeretett volna erdélyi múzeumot létesíteni. Döbrentei Gábor a folyóiratát Erdélyi Múzeumnak kereszteli az évszáz. elején. Alapszabályokat is készítenek egy leendő múzeumhoz, de a kormányhatóság (Gu-

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM
ÉPÜLETE

bernium), nem hagyja jóvá. Bölöni Farkas Sándor is 1829-ben készít múzeum-tervet, szépet és okosat, de az is papíron maradt.¹

Az amit Brassai 1836-ban a növénytani magániskolával

¹ Az *Erdélyi Múzeum multja és jelene* cím alatt az 50 éves jubileum alkalmából Kelemen Lajos titkár 1909-ben csinos füzetben tömören számol be a kezdet nehézségeiről.

kezdeményezett, jóval közelebb járt az élethez, mert a társadalom felsőbb rétegeit tudással és ismerettel akarta fölfegyverezni, egyben anyaggyűjtést is kezdett. Az ő ernyedetlen akarata elég lett volna a siker eléréséhez is, de sorsa megváltozott. Egy év sem jutott erre a munkára, mert az unitárius egyház meghívja tanárnak. Brassai a nagy ismeretlen közönség helyett, az ifjúságnak tanulásra összegyűjtött élénk csoportjához szegődött. De a nagy közönség sem hagyja el, hiszen a *füvészes örömeit* azután 2 évvel énekli meg s több buzdító fölszólítása mellett lapjában a *Vasárnapi Ujságban* szünet nélkül lelkesít, tanácsol, hasznoskodni igyekezik, mert neki csak az nyújt tiszta élvezetet, amit megoszthat embertársaival.

Az új pálya sikereit az 50-es évek egyéni és nemzeti szenvedései követték, de nem halált, hanem újraszületést termeltek. Az 50-es évek vége felé megharsan a trombita. Gróf Mikó Imre Múzeum alapításra hívja fel a hazafiakat. Most már olyan elhatározással, amelyet nem akadályozhat meg, az osztrák kormány zsarnoki önkénye sem. „Mint szellemi futó láng bejárta az országot, szélről hosszában, felüdítette a lankadt kedélyeket, felvillanyozott minden nemesebb röptü lelket. Amint Mózes Istent a csipkebokorból szólította „adj törvényt a népnek“ úgy szólotta az ünnepélyeken a magyar Isten ama biztató szavát, „ne félj én népem!“²

Névleg még nem volt Erdélyi Múzeum, de tényleg igen, mert az országgyűlés már a 40-es években kimondotta, mert a gróf Kemény József és Kemény Sámuel könyvtárai, kézirat és ásványgyűjtemény anyaga már meg volt.

1859-ben alig foglalja el tanszékét Brassai az unitárius kollégiumban, az E. Múzeum egyesület alakuló gyűlésre már foly a készülődés. Puhítani kell az osztrák kormányt, hogy a magyaroknak engedjen tért a tudományos munkálkodásra. November 23—26. napjain volt az újított *Erdélyi Országgyűlés*, mert annak lehet nevezni Erdély legjobbjainak Kolozsvárt együtt létét. Négy teljes napig tanácskoztak. A hevülés nagy a tudományért, de jóval nagyobb a nemzetért, az anyanyelvért, a hazáért. Így akarják szét feszíteni azt a pán-

² Gróf Mikó Imre az E. Múz. Együl. 1864 évi közgyűlésén tartott megnyitó beszéde.

célt, mellyel a nemzet teste el volt zárva nemcsak a mozgástól, hanem a szabad, a tiszta levegőtől is.

Báró Eötvös József akadémiai alelnök vezetése alatt a budapesti Nemzeti Múzeumnak és számos város s megye képviselőjének jelenlétében történnek ezek az előkészítő események. Ekkor már tudni lehetett mi készül a szomszédban, Olaszországban. A tavaszodás nem maradhat el s a megerősödött hazafi lélek szét fogja törni bilincseit. Magasztos és lelkesítő az az egyetértő tanácskozás, melyben részt vesznek a magyar kultúra érdekében. 450-en vannak jelen.

II.

A múzeum lelkiatyja gróf Mikó Imre gyönyörű megnyitójával és terjedelmes kertjének (12 hold) följánlásával szépen fejezi be a már 4 éve folyó előkészítő munkát. Az egyesületnek sok lelkes hazafi lett alapítója és még sokan jelentkeztek azután. Gróf Mikót megválasztják elnöknek, gróf Lázár Miklóst alelnöknek, Brassait múzeumőrnek 292 szava-

A MÚZEUM-
KERT

zatból 270-nel. Brassai már 60 éves. Őt érdemei után az igazgatói állás illette volna meg,³ de sem kora, sem sérelme nem

³ Későbbi időkben emlegette, hogy ekkor rajta sérelem esett, mert ő igazgatói állásra pályázott, de csak örnek választották, mert Haynald, mást pártolt. Az egyesület az igazgatói állást nem szervezte és nem töltötte be, Brassait az igazgatói teendőkkel is megbizta.

gátolta meg az elébe táruló szép föladatért dobogó szívét a lángolásig fölhevülésben. Brassainak sem szíve, sem lelke nem volt soha fiatalabb. A halat vízbe dobták. A múzeumkert bejárójánál levő földszintes házat adták át lakóháznak. A kert közepén levő Mikó féle ház volt a gyűjtemények tára. A nagy terület volt a botanikus kert. Brassai az új otthonba berendezkedett, Pestről hazahozta édesanyját, aki a háztartást vezette. Mikor hivatalába lépett olyan szegény volt a múzeum, hogy minden vagyona el fért egy szobában, s amikor 1872-ben elhagyta, az egész épület tele volt.

Ifjúkori emlékeim között őrizem azt a lelki képet, melyet 1871—72-ben szereztem mint tanuló. Először a Confessoival, azután a tankönyvekkel mentünk ki a múzeum-kert árnyas fái közé. A lakóház és a tó között a fenyvesben fölvonuló ösvény mellett volt kiszögezve a figyelmeztetés:

*Minden a szemnek,
Semmi a kéznek.*

Nem volt szükségünk bővebb intésre. Annál inkább fogott a kíváncsiság, hogy láthassuk a híres, a nagy tudós Brassait. Sikerült. A fehérre meszelt ház tornáca előtt a virágos kertben sokszor künn járt házias pongyola öltözetében. A hangját egyszer sem hallottuk, pedig ölt a kíváncsiság, de megpillantottuk lenge alakját s azzal boldogok voltunk. Valami különös bámulatos és áhítatos tisztelet fogta el ifjúi keblünket, legtöbbször a mese világba tévedett képzeletünk, mintha annak jelent volna meg eddig csak képzelt alakja szemünk előtt.

Múzeumi működéséről évi jelentéseiben beszámol. Sok szükséggel, nehézséggel küzdött, de a gyűjtemények mégis szépen gyarapodtak. Nincsen megelégedve, mert sokkal többet szeretne elérni és fölmutatni. 1863-ban újabb bántódás érte, minek következtében lemondott állásáról. A választmány sehogyan sem akart megválni tőle, kérlelte, hogy álljon el szándékától. Brassai engedett a kérésnek. Úgy látszik, hogy több segélyt óhajtott volna kapni, hogy nagyobb eredményt érlessen el. Azzal segített magán, hogy a praeparátori teendők teljesítését magára vállalta. Ezt úgy inéztte el, hogy a saját költségén egy embert fogadott e teendők teljesítésére. Ez a

terv nyilvánosságra jutott, mert Brassai kereste az embert. Az előtte már ismeretes Hermann Ottónak levelet írt és kérte, hogy vállalja el ezt a tiszteletet. Hermann készséggel válaszolt a fölszólításra, ami kitetszik Brassainak hozzá írt válaszából.⁴

Ugyan abban az évben a Term. Tud. gyűjtemény segéd-örévé kinevezik Pávai Vajna Elek vegytudort. Brassai a következő évben már eléri egyik nagy célját. A nagy közönség előtt megnyithatja a múzeumot. Kiállítást rendez és a sikerért járó elismerést egészen P. Vajna Elekre ruházza át. „Általában mindenről — így szól jelentésében — vagy legalább a legeslegnagyobb részről, ami ki van állítva, jó lelkiismerettel elmondhatni, hogy Európa bármely múzeumában sem vallának szégyent.“

A múzeum erősödik. Brassai nagy odaadással emeli a gyűjtemények és a kert értékét, de a békés munka nem sokáig tartott. Pávai és Hermann az egyenlően jeles két dolgozótárs közül — úgylátszik — riválisnak tartotta egyik a másikat. Pávai elégedetlen természetű egyén volt. 1867-ben az igazgatóhoz, Brassaihoz, fordult, hogy Hermanntól egyik szobáját vegye el és adja át neki. Brassai rábízta Hermannra, „minthogy arról egyedül H. úrnak van joga rendelkezni.“ A választ — amely nem volt kedvező — Brassai közölte Vajnával. V. mindkettőt hibáztatta s meg is haragudott rájuk.

1868 évi jelentésében Brassai sürgeti a tudományos utaztatásokat az ásványtani, geologiai és paleontologiai termékek kiegészítéséért. „Egy más főcél volna Erdélyhoni növényeinkből legalább azoknak, melyek a művelést a mi helybeli klimánkon ki állják, a múzeum kertében való összegyűjtése.“ Többször megújítja kérését, hogy segílyt kapjon, s gyűjtőket küldhessen ki az országba, mert erre kell utaztatás és kell alkalmas talaj. A kert talaja ilyen célra nem alkalmas. „Néhány fajbeli példány — jelenti — melynek termesztését megkísérlettem egy pár évig a legnagyobb gond mellett is csak sinylett s azután menthetetlenül kiveszett. A kertet rigolirozni kell.

Brassai megindította a múzeum irodalmi vállalatát: *Évkönyveit*. A maga ízlése szerint és felelősségére szerkesz-

⁴ Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

tette. Tudományos folyóiratnak szánta. Keresi a dolgozó társakat. Bizalmas viszonyban van a tudós Torma Károllyal. Évkönyve első számában minden áron dolgozatot vár tőle.⁵

Midőn az 5-ik kötetet 1871-ben bemutatja, így elmélkedik: „Öt vékony kötet 12 év alatt! Kevés biza, hanem a Britt múzeum 100 év alatt annyit sem mutatott fel. Az is igaz, hogy a meglehetősen practikus angolok nem az írást és kutatást tesszik a múzeum feladatává, hanem azt, hogy anyagot gyűjtsön a kutatásra és írásra annak, akinek a munka megosztás nagy elvénél fogva az a tiszte.“

III.

Egy év múlva kitört a vihar. Pávai V. Elek vádat emel a Választmány előtt a „hiányok, fonákságok és rendeletlenségek miatt, melyeket állítólag a múzeumi, természeti tár és a kert kezelése körül észlelt.“ Hermann Ottó tiltakozik Vajna vádaskodása ellen. A tudomány és a múzeum hírneve ellen elkövetett ámtításokkal vádolja és az intézet becsületének megmentését kéri. A vádakat a választmány vizsgálat alá vette, de Pávai nem várta meg az érdemi határozatot, hanem hirlapba vitte az ügyet és a még kezdő egyesület nevét jó ideig hátrányosan hureoltatta a nyilvánosság előtt. Ez a perpatvar a Brassai feje körül folyt, de ő nyugodtan bevárta a múzeumi választmány határozatát. A választmány egészen tisztázta a kérdéseket és „a részrehajthatatlanul végrehajtott vizsgálatok nyomán a vádakat alaptalanoknak nyilvánította.“⁶

„P. E. megvált a múzeumtól, eltávozott Kolozsvárról,

⁵ A levél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

⁶ A Brassai és Hermann Ottó érdemeinek tiszta és igazi fénybe állítása megköveteli, hogy a Választmány határozatának perdöntő részét szószerint ide iktassuk: Tekintve, hogy Pávai Elek úr kezdettől fogva előljáróival szemben oly állást igyekezett elfoglalni, mely tisztviselői kötelezettségeivel meg nem fért, ... ő volt az, aki hirlapi fellépéseivel előidézte azokat a végletekig menő botrányos vitatkozásokat, amelyek a múzeum tekintélyét a közvélemény előtt megingatni képesek lehettek ... midőn a tisztársait sikkasztásokkal vádolta, az alapszabályok világos és határozott tilalma ellenére a Múzeumból múzeumi tárgyakat hire és engedélye nélkül elküldött — az Igazgató választmány arról lévén meggyőződve, hogy további megmaradása az intézet érdekével meg nem egyezik, elhatározta, hogy Pávai E. a múzeum kötelékéből

de a legelső alkalmat fölhasználta Brassai bántalmazására. A következő évben (1869) Brassai nagyon rövid jelentést tesz a múzeum 1868 évi gyarapodásáról. Megemlíti azt is, amit P. E. végezett, de P. E. ebben sértést talál, kérdőre vonja Brassait egy nyílt levélben (*Kolozsvári Közlöny* 1869 37. sz.). A nyílt levél erős szemrehányás mellett fölemlegeti Brassai atyját is.⁷ Erre Brassai azzal felelt, hogy becsületsértés miatt sajtópert indított V. E. ellen. Az ügy csak 1872 decemberében került tárgyalás alá. Nevezetes volt már csak azért is, mert ez volt Kolozsvárt a legelső esküdtszéki tárgyalás. Emelte érdekességét, hogy Brassai nevében a vádat Bokross Elek ügyvéd, a védelmet dr. Groisz Gusztáv egyetemi tanár végezte s V. E. a vádlott is védő beszédet tartott, de dr. Brassai nem jelent meg. P. E. a cikk incriminált részét „nem földi, hanem ki nem magyarázható égi büntényre vonatkoztatta, ami már tisztán a nép balhitén alapuló babonaság légkörébe tartozik.” Az esküdtszék figyelembe vette, hogy a „vádlott igazolható és érthető indulata által annyira alterálva volt, miszerint akkori cselekvényeit öntudatos szabad akarat elhatározás eredményének tekinteni nem lehet.” De figyelembe vette azt is, hogy V. E. Brassaitól bocsánatot kért, mert téves hirtelés alapján írt atyjáról, 7 szóval 5 ellenében az esküdtszék V. E.-ket fölmentette. Az érdeklődő közönség nem azt az eredményt várta. „Azok a híres kolozsvári jogtudósok, ügyvédek, ugyan szépen viselték magukat a te keresetben — írja Ballogi Mór.⁹ Ahol csak megfordultam, mindenütt megbotránkoztak a páratlan verdicten.”

rögtön fölmentessék ... A közgyűlés kimondotta, hogy P. E. szolgálatát a múzeum körül többé nem kívánja igénybe venni.

P. E. olyan személyeskedésre alacsonyította a tudományosnak látszó polemiát, hogy nemhogy a múzeumhoz, de P. E.-hez sem volt méltó, mert a tudományt és a múzeumot érdeklő része teljesen bele vészett a messze járó kiesinyeskedések tömegébe.

⁷ Végre eszébe juthatna Brassai Samunak, hogy édesatyját is, mint szentmihályfalvi papot, éppen azon percben sújtotta az Isten nyíla agyon, midőn íróasztala mellett ülve a legszemtelenebb tervek egyikét tette papírra. Nem óhajtom, hogy a 70 éven túli fiút — ámbár inkább megérdemli mint az apja, hasonló büntetés érje.

⁸ A védő-beszédeket közli a Magyar Polgár 1872 dec.

⁹ 1872 febr. 29. Levél Brassaihoz. Hátrahagyott iratai és levelei közt.

E vihar lezajlása után Brassai mellé új örsegédet állítanak, s ő több ideig távol van Kolozsvárról. Az 1871 év első negyede végén mindennemű hivatalnokoskodásról lemond. Az ig. Választmány kéri, marasztalja. A közgyűlés kifejezést ad annak a közóhajtásnak, hogy maradjon meg állomásán és tekintse az iránta oly őszintén megnyilatkozó rokonszenves érzést. Brassai engedett — „mert úgy és oly móddal körülvettek a közgyűlésen, hogy lemondásomat vissza nem vonni erkölcsi lehetetlenség”,¹⁰ de maradása rövid időre szólott, mert az egyetem fölállításával a muzeum viszonya és kezelése megváltozott. Brassai is átment tanárnak az egyetemre.

Ezután keveset foglalkozott a botanikával, de soha sem vált meg kedvelt virágaitól. Szobája ablakában mindig ápolt néhány cseréppel. Asztalát nőbarátai ellátták virágdísszel. Tordai lakásán az udvara, a kert telve volt kedvelt ismerőseivel. Minden nap többször megfordult köztük, tanulmányozta, élvezte egészen élete utolsó évéig. 1896-ban az év vége felé búcsuzott el tőlük.

A Vajna-féle vihar ideje alatt Hermann meghívást kapott egy magánembertől. Brassait nem akarta megsérteni váratlan távozásával. Közölte szándékát, mire válaszul egy terjedelmes, igen bölcs és egyben atyai utasítást kapott Brassaitól.

Hermann lemondott szándékáról.

12 évre terjedett a múzeumi munka. A szerény múzeum-ört a második évben megtették igazgatónak, s ő viszonzásul a múzeum hírét, nevét, eljuttatta messzi országokba. Itt is a kezdettel küzdő, az alapozó Brassaival, a szorgalmas és mindig áldozó férfival találkozunk, aki szeretettel, idealizmussal csüng föladatain. A múzeum igazgatóját csak egy ember ismerte színről-színre és igazán: Hermann Ottó. Brassai hátrahagyott iratai között teljes egészében megmaradott leveléből világító fény sugárzik vissza a múzeumra és a múzeum Brassaijára:

¹⁰ Levél Csiky Kálmánhoz 1871 márc. 10. Szerző gyűjteményében.

Budapesten, 1889 október hó 20.

NAGYSÁGOS URAM! DRÁGA VEZÉREM!

Reá szorultam egy adatra s eszembe jutott, hogy azt az Erdélyi Múzeum Egylet évkönyveinek valamelyik kötetében találhatom meg. A harmadik kötet lapjait forgatva, a keresett adaton kívül egy dátum is szembe ötlött, mely az említettnek egész özönét szabadította fel lelkemben; ezek között felejthetetlen muzeumkerti remeteségünket is.

Visszaemlékezem arra a fölséges napokra, amelyek Beethoven hangokkal kezdődtek s bár szerény körre számító, de törekvés és cél szerint tiszta tudományos foglalkozásban teltek el. És előttem van az a már akkor is galambösz fej, telve alapos tudással és mégis új meg új ismeretet szomjuhozva. Érzem annak a szívnek lüktetését, melynek létét csak a léhaság tagadta; amelynek melegét és tisztaságát mind azok érzik, akik az ember és hazafi kötelességét komolyan vették és veszik s akként teljesítik is. Ami pedig különösen lelkem előtt lebeg, az: Brassai Sámuel, a szegény erdélyi múzeum szegény igazgatója, aki 1000 frt. fizetéséből 300 forintot nekem adott, hogy megélhessek s dolgozhassak; nemcsak, hanem oktatott, vezetett és buzdított, hogy azon a téren is alkothassak valamit, amely tér akkor, ha nem is volt merő pusztaság, de nem igen volt magyar.

A szív legmélyéből fakadó hála érzete, amely e sorok irására készített: 1864-ik évi október hó 22-én olvastam föl egy Erdélyi Múzeum Egylet szakgyűlésén a Falco sibirteoról szóló értekezésemet: ennek tehát éppen 25 éve.

Nagyságod buzdítására nyultam a tollhoz; lelkembe véstem tanításait, mely arról szól, hogy az igazságot szolgálni az író legfőbb kötelessége: úgy igyekeztem. Hogy van az irodalmi munkálkodásomnak haszna, értéke, azt nem tudom, bírāja nem lehetek; de hogy törekvésemben megvolt a becsületes szándék, azt érzem s az megnyugvásom is.

Nagyságod tudhatja, hogy nem bánt az igazán elcsépelet „25 éves jubileum“ nyavalyája; de én 29 éves koromban nyultam a tollhoz, közeledem az V-höz, érzem, a „kikezdést“ s így bizonyos, hogy az „50 éves jubileumot“ nem érem, mert nem érhetem meg, soknak veszem a 25 évet s kifejezem mély hálámat, amellyel egykori igazgatóm iránt tartozom.

Holtig háládatos hive:

Hermann Ottó

Ez a hála a Hermann Ottó ajakáról, ha nem is az egész haza, de bizonyos Kolozsvár és az erdélyi tudományosság nevében szól. A Hermann Ottó értékét megismerte és méltányolta Magyarország, mert olyan téren érvényesítette szép tehetségét, ahol kevesen mozogtak. Brassai ebben az eredményben is részes. Ha más nem is tudott róla, a hálás tanítvány nem feledte el, s midőn 1897-ben bekövetkezett a Brassai halála, mint igazán gyászoló és bánatos szívű háládatos tanítvány jelent meg a nyilvánosság előtt és beszámolt hálás érzelmeiről.